

UOT 81.

Rəxşan Mehtizadə
Bakı Slavyan Universiteti
r_babayeva@hotmail.com

İNGİLİS DİLİNİN SÖZALINMA PROSESİNDƏ KİLSƏ AMİLİNİN ROLU

Açar sözlər: *kilsə, din, keşiş, ziyarət, xristian, xidmət, işğal.*

Key words: *church, religion, priest, pilgrimage, christian, service, occupation.*

Ключевые слова: *церковь, религия, священник, паломничество, христианин, служба, оккупация.*

İngilis dilinin sözalınma prosesində *kilsə* amili əsas səbəblərdən biri idi. Zaman keçdikcə alınma sözlər ingilis dili lüğətinin tərkib hissəsinə çevrilməyə başladı və nəinki müəyyən dini insanlar, eyni zamanda əhali tərəfindən belə davamlı şəkildə işlədildi [3, s.173]. Həmin dövrdə dinin insanların nəinki ruhuna, həmçinin dillərinə belə təsiri güclü idi. Məsələn, /clerk/ sözü ingilis dilində “qədimdə kilsədə kargüzarlıq işlərilə məşğul olan insan” mənasını verir. Bu sözün hazırda isim və feil kimi formaları işlənir [9, s.117]: “mirzə, klerk, kargüzar, qələm əhli”. Göründüyü kimi, sözetimologiyasına görə qədim formasında ifadə etdiyi mənanı saxlaya bilmişdir. Aşağıdakı cədvəldə /clerk/ sözünün qədim və müasir formasını müşahidə edək [9, s.18]:

Qədim ingilis dili	Müasir ingilis dili	Latin dili	Azərbaycancaya tərcüməsi
Cleric	Clerk	Clericus	Kilsədə kargüzarlıq edən şəxs; kargüzar, mirzə; dəftərxana

Göründüyü kimi, latın dilindən qədim ingilis dilinə keçmiş və katolik kilsələrində işlədilən dini ifadələr hazırda ingilis dilində hər gün işlədilən ifadələr kimi işlədilməkdədir.

M.Serjeantson iddia edir ki, “*katolik kilsələrindən işlədilən və sonra ingilis dilinin lüğət tərkibinə keçən sözlərdən, məsələn, /munuc/ və /mynster/ kimi alınma sözlər kontinent alınmaları hesab edilir*” [10, s.154]. D.Kastovski isə inanır ki, “*bu sözlər qədim ingilis dilinə müstəmləkə zamanında daxil olmuşdur*” [7, s.355-366]. Hər bir halda anlaşılır ki, qədim ingilis dili-

nə keçən sözlərin çoxu əsasən xristianlaşma dövrünə təsadüf edir. Həmin dövəndə katolik kilsəsinə ziyarət edənlərin sayı çox olduğundan və kilsəsinin əhaliyə təsir gücü artıq olduğundan sözlərin yayılması və qəbul edilməsi təəccüblü hal deyildi. Bu hadisə təxminən 450-650-ci illərə təsadüf edir [11, s.233]. Həmin dövrdə latın dili hələ də Britaniyanın rəsmi dili hesab edilirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə ingilis dilinə katolik kilsələrindən daxil olan sözlər əsasən kilsəyə gedib-gələn adamlar vasitəsilə yayılırdı. Həmin dövrdə ingilis dilinə keçən və ən çox işlədilən dini sözlərə aşağıdakıları nümunə verə bilərik [6, s.123]:

Qədim ingilis dili	Müasir ingilis dili	Latın dili	Azərbaycancaya tərcüməsi
Munuc	Monk	Monāchus	Keşiş, rahib
mynster	monastery	Monasterium	monastr
Relic	relic'	Reliquia	relikt
segnian	to make the sign of the Cross'	Segn	Xaç işarəsi çəkmək

313-cü ildə imperiyanın rəsmi dini xristianlıq idi. Həmin vaxtdan germanlar xristian kilsələrini işğal etməyə başladılar [3, s.170]. O.Yespersen həmin dövrə aid olan sözlərin siyahısını belə verir: “*qədim ingilis dilində /mynster/, müasir ingilis dilində /minster/, latın dilində /monasterium/, müasir ingilis dilində /devil/, latın dilində /diabolus/, yunan dilində /diabolos/; qədim ingilis dilində /engel/, müasir ingilis dilində /angel/, latın dilində /angelus/, yunan dilində /aggelos/. Xristian sözlərin əksəriyyəti ingilis dilinə bu yolla daxil olmuşdur*” [13, s.37-38].

Bu yolla ingilis dilinə keçən sözlərin çoxu vulqar latın sözləri idi. Bu sözlər klassik latın dilində olan sözlərdən fərqlənirdi. Klassik latın dilində olan sözlər əsasən elmi və dini məqsədlər üçün işlədilən terminlər hesab edilirdi [9, s.112].

T.Payls yazır ki, “*xristianlıq dönəmində ingilis dilinə keçən sözlər əsasən ilk əvvəl şifahi, sonra isə yazılı dildə müşahidə edilmişdir*” [9, s.217]. Eyni zamanda O.Yespersen iddia edir ki, “*ingilis dilinə keçən sözlərin çoxu kilsə vasitəsilə, daha dəqiqi həmin dövəndə məşhur olan katolik kilsəsi vasitəsilə ingilis dilinə keçmişdir*” [13, s.37:8].

Katolik kilsəsi vasitəsilə ingilis dilinə keçən sözlərin bir qismi nümunə gətiririk:

Engel (950) ‘angel’ – angelus; “mələk”;

Apostol (950) ‘apostle’ – apostolus; “həvari”;

Creda (100) 'creed' – credo; "hədis";
Martyr (900) 'martyr' – martyr; "şəhid";
Mynster (900) 'minster' – monasterium; "böyük kilsə";
Nunne (900) 'nun' – nonna; "rahibə";
Preost (850) 'priest' – presbyter; "keşiş";
Psealm (961) 'psalm' – psalmus; "Zəbur";
Scrin (1000) 'shrine' – scrinium; "məqbərə";

Məlumat üçün qeyd edək ki, katoliklik (katolik kilsəsi) və ingilis kilsəsi eyni xristian təməlinə əsaslanır. Lakin XVI əsrdə Kral Ceymsin hakimiyyəti dövründə ingilis kilsəsi katolik kilsəsindən ayrılmış və müstəqil fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Kral Ceyms katolik kilsəsində sanki yəni-dən islahat aparmış və öz qanunlarını icra edə biləcək yeni ingilis kilsəsi yaratmışdır [3, s.106]

İngilis kilsəsinin ingilis dilinə təsiri barədə apardığımız araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, 1066-cı ildə norman işğalı zamanı işğalçı Vil-yam ingilis taxt-tacına sahib olur. N.Breyk yazır ki, "*həmin dövr tarixi və siyasi baxımdan əhəmiyyətli zaman idi. Dilə nəinki siyasi vəziyyət, eyni zamanda din də əhatəli şəkildə təsir göstərə bilirdi*" [2, s.106]. T.Payls 1100-cü ili yeni dilin başlanğıcı kimi müəyyən edir [9, s.19], A.Bou və T.Keybl isə bunun 1150-ci ildə başladığını iddia edirlər [1, s.52]

Norman işğalından sonra təxminən 1500-cü ildə xeyli miqdarda dini sözlər ingilis kilsələrində işlədilməyə və yayılmağa başladı. Məsələn, /collect/ 'short prayer' "kiçik ibadət, dua", /mediator/ "vasitəçi" və /Rede-mer/ "nicatverən" (Redemptor sözünün sinonimi) kimi sözləri nümunə göstərə bilərik [9, s.329]. A.Ser [4, s.100] aşağıdakı sözlərin də ingilis kilsələrində işlədildiyini yazır: /limbo/ "xaç suyuna salınmamış körpələrin ruhları", /requiem/ "ölülərin ruhlarını qurtarmaq üçün maddə", /lector/ "kilsədə dərs verən şəxs" və s.

İngilis kilsəsinin ingilis dilinə olan təsiri V.Şekspirin əsərlərində daha geniş şəkildə əks olunub. Onlardan bir qismini təqdim edək:

/Accused/ "müttəhim", /addiction/ "asılılıq, aludəçilik", /amazement/ "təəccüb", /arouse/ "oyatmaq, doğurmaq", /assassinate/ "sui-qəs", /blushing/ "qızaran", /champion/ "mübariz", /circumstantial/ "ətraflı", /compromise/ "güzəşt", /courtship/ "məhkəmə", /countless / "hesabsız", /critic/ "tənqidçi", /dawn/ "sübh, dan yeri", /epileptic/ "epileptic", /elbow/ "dirsək", /excitement/ "həyəcan", /exposure/ "ifşa", /frugal/ "sadə", /generous/ "alicanab", /gossip/ "qeybat", /hint/ "işarə", /impartial/ "qərəzsiz", /invulnerable/ "müdafiəsiz", /jaded/ "əzgin", /label/ "etiket", /lonely/ "tənha", /luggage/ "yük", /majestic/ "əzəmətli", /negotiate/ "danışmaq apar-

maq”, /obscene/ “müstəsna”, /premeditated/ “düşünülmüş”, /scuffle/ “dava, savaşı”, /torture/ “əzab, əziyyət”, /tranquil/ “rahat”, /varied/ “fərqli”, /worthless/ “qiymətsiz” və s. Qeyd etməliyik ki, bu sözlərin əksəriyyəti müasir ingilis dilində hələ də işlədilən sözlərdir [8, s.145].

XVII əsr ingilis dilində işlənən sözlərin çoxu kilsə və kilsədə icra edilən xidmətlərlə bağlı idi. Məsələn:

/Abbot/ “rahib, abbat”; /alms/ “sədaqə, nəzir, niyaz”; altar “səcdəgar”, /anthem/ “himn”; /ark/ “əhd”, /canon/ “meyar”, /chalice/ “şalis”, /cleric/ “din xadimi”, /deacon/ “təyin olunmuş din xadimi”, /disciple/ “monstra gedən şagird”, /epistle/ “məktub, yazı”, /hymn/ (kilsə himni), /litany/ “dini mərasimlər üçün işlədilən ərazilər”, /manna/ “(Müqəddəs Kitabda) möcüzəli şəkildə səhra içərisində olan İsraililərə yemək üçün verilən maddə”, /martyr/ “cidan edərək ölənlər şəhid”, /mass/ “kütlə, çoxluq”, /minster/ “Böyük və ya əhəmiyyətli kilsə”, /noon/ “günorta ibadət vaxtı”, /nun/ “rahibə”, /pall/ “örtük, hicab”, /palm/ “xurma”, /pope/ “Roma papası”, /priest/ “keşiş”, /provost/ “kilsədə bir bölmənin rəhbəri”, /psalm/ “zəbur”, /psalter/ “Zəbur kitabı”, /relic/ “qədim”, /shrift/ “kahinə edilən etiraf”, /shrine/ “kiçik kilsə, məqbərə”, /shrive/ “kahinin etirafı”, /stole/ “uzun örtük, yayalıq, şal”, /subdeacon/ “bəzi xristian kilsələrində aparıcı işçi”, /synod/ “hər hansı bir kilsədəki ruhanilərin birləşməsi”, /temple/ “məbəd, ibadətgah”, /tunic/ “tunika” [5, s. 300].

Göründüyü kimi, kilsə amili ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Albert, C.B. A History of the English Language / C.B.Albert, C.Thomas. London: Pearson Education, –1978. – 438 p.
2. Brake, N. The Cambridge History of the English Language / N.Brake: Cambridge: Cambridge University Press, – 1992. – 686 p.
3. Crystal, D. The English Language / D.Crystal. – UK: Penguin Books, – 1988. – 312 p.
4. Cser, A. An Outline on the History of the English Language / PPKE Faculty of Humanities, Piliscsaba, – 2003, – 129 p.
5. Hassel, R.Ch. Shakespeare’s Religious Language: A Dictionary / R.Ch.Hassel. – London: Continuum, – 2005. – 455 p.
6. Hogg, R. The Cambridge History of the English Language / R.Hogg. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1992. – 633 p.
7. Kastovsky, D. Historical English Syntax / D.Kastovsky. – Berlin and New York: Mouton de Gruyter, – 1991. – p.355-366.

8. Potter, S. *Our Language* / S.Potter. – Great Britain: Penguin Books Ltd, – 1963. – 208 p.
9. Pyles, Th. *The Origins and Development of the English Language* / Th.Pyles – New York: Harcourt, – 1964. – 383 p.
10. Serjeantson, M.S. *A History of Foreign Words in English* / M.S.Serjeantson. – London: Routledge, – 1993. – 354 p.
11. Sullivan, J.F. *The Externals of the Catholic Church: A Handbook of Catholic Usage* / J.F.Sullivan. – Aeterna Press: Religion, – 1951. – 403 p.
12. *The English Bible in the early modern world* / Edited by Robert Armstrong. – USA: Brill, – 2018. – 218 p.
13. Yespersen, O. *Growth and Structure of the English Language* / O.Yespersen. – Oxford: Blackwell, – 1967. – 244 p.

Rakhshan Mehdizade

Summary

The role of the church factor in the process of word formation in the English language

It has been researched that the church factor (Religion) had a great influence not only on the souls of people, but also on their languages. The article examines in detail the influence of the Catholic and English churches on the process of enriching the English language. In those days, the words that entered the vocabulary of the English language through the Catholic Church and the Anglican Church were analyzed through numerous examples. The role of historical events in this process has not gone unnoticed. At the same time, the article emphasized that the influence of the English Church on the English language is more widely reflected in the works of W. Shakespeare. The article shows examples of religious words in the works of W. Shakespeare and their usage in Modern English. The object of the study were also the words used during ceremonies performed in the church and and over time widely used in the language

Рахшан Мехтизаде

Резюме

Роль церковного фактора в процессе словообразования в английском-языке

Исследования показывают, что церковный фактор (религия) оказывал большое влияние не только на духовную жизнь людей, но и на их языки. В статье подробно рассматривается влияние католической и английской церквей на процесс обогащения английского языка. Слова, вошедшие в словарь английского языка через католическую и англиканскую церковь, анализируются на многочисленных примерах. Роль исторических событий в этом

процессе не осталась незамеченной. В то же время в статье подчеркивается, что влияние английской церкви на английский язык более широко отражено в произведениях У. Шекспира. Приведены примеры религиозных слов в произведениях У. Шекспира и их употребление в современном английском языке. Объектом исследования стали также слова, употреблявшиеся во время обрядов, совершаемых в церкви и со временем широко вошедшие в язык.

Rəyçi: fil.f.d., dos. A.İsayeva

Redaksiyaya daxil olma: 16.07.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 29.07.2021

Çapa qəbul olunma: 19.08.2021